

KONTRAKTY NA TOWARY LEŚNE W RZECZPOSPOLITEJ W DRUGIEJ POŁOWIE XVII WIEKU

Agnieszka Bywalec

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Od czasów średniowiecznych towary leśne pochodzące z Królestwa Polskiego były poszukiwanymi dobrami. Najczęściej handlowano półproduktami, z których wyrabiano belki, maszty oraz tarcice, klepki czy cembrowiny. Znajdowano również licznych kupców na towary pochodzące z przetworzenia odpadów drzewnych, takie jak: węgiel drzewny, smoła, popiół oraz potaż¹ i dziegieć.

Produkty te, poza rynkiem lokalnym, najczęściej były transportowane do dużych miast portowych Rzeczypospolitej Obojga Narodów, gdzie można było je sprzedać za stosunkowo wysoką ceną. Sytuacja ta miała miejsce także w drugiej połowie XVII wieku. O szczególnej żywotności handlu towarami leśnymi w tym czasie wskazują bezpośrednio cła sundzkie, czyli zapisy dotyczące liczby statków oraz ilości przewożonych przez nie towarów, które przepływały przez duńską cieśninę Sund. Zachowane wykazy celne wskazują na wzrost aktywności wymiany handlowej ze strony angielskich i holenderskich kupców importujących towary

1 T. SAMOJLIK, 2016, *Rozkwit i upadek produkcji potażu w Puszczy Białowieskiej w XVII–XIX w.*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego”, nr 64, s. 10–12.

leśne z polskich portów od początku wieku XVII². Wyjątkowo duże zyski osiągnano również z importu popiołu oraz potażu³. Pośrednim dowodem na wzrastające obroty handlowe owymi artykułami było wprowadzenie już u progu XVII wieku podatku od ich sprzedaży przez króla Polski. Domiar był zbierany przez urzędników w najważniejszych miastach portowych, czyli w Gdańsku, Elblągu, Królewcu oraz w Rydze. Co istotne, ustanowiony był on głównie dla Wielkiego Księstwa Litewskiego oraz Prus Książęcych⁴. Z dużą dozą prawdopodobieństwa wiązało się to z o wiele większą lesistością tych terenów niż reszty ziem Królestwa Polskiego. Poza tym puszcze litewskie oraz te istniejące w XVII wieku w Inflantach (dzisiejsza Estonia i Łotwa) leżały stosunkowo blisko wybrzeża, przez co transport pozyskanych surowców leśnych był łatwiejszy i tańszy niż z terenów położonych w głębi Królestwa Polskiego⁵.

Stąd też można uznać, że od początku hossy na towary leśne wywołane zmianami gospodarczymi i politycznymi na świecie w XVI i XVII wieku społeczeństwo oraz skarb Królestwa Polskiego czerpały z niej niebagatelne korzyści materialne. Znakiem owych zmian oraz zysków są zachowane w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, a datowane na drugą połowę XVII wieku kontrakty na towary leśne pozyskiwane z królewskich puszczy. Analizowane dokumenty znajdują się obecnie w rozległym zbiorze zwanym Lustracjami Królewszczyzn, w których opisano ziemie leżące w Koronie i w Księstwie Litewskim i jak dotąd nie doczekały się one pełnej analizy naukowej. Archiwalia te dotyczą puszczy należących do majątku królewskiego zwanych królewszczyznami. Należy zaznaczyć, że dobra te w praktyce były niezbywalne i monarcha, nawet jeśli brakowało gotówki w skarbcu, nie mógł ich sprzedać. Dlatego jedną z form czerpania zysków z królewszczyzn były owe kontrakty na dzierżawy⁶. Lasy, których dotyczyły odnalezione dokumenty, leżały w granicach Wielkiego Księstwa Litewskiego⁷ i miały duże znaczenie gospodarcze, gdyż położenie oraz olbrzymi obszar umożliwiał czerpanie pokaźnych zysków z ich trzebieży. Niestety materiały archiwalne

2 A. MĄCZAK, 1972, *Między Gdańskiem a Sundem. Studia nad handlem Bałtyckim od połowy XVI do połowy XVII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 18–36.

3 Tamże, s. 81–82.

4 *Uniwersał poborowy na Seymie Walnym Koronnym Warszawskim, dnia 24 Grudnia w roku M.DC.VI uchwalony*, 1633, „Acta et decreta Commissionus SRM Poloniae et Sveciae”, Cracoviae.

5 R. RYBARSKI, 1939, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa, s. 495.

6 Tamże, s. 446.

7 Dokumenty archiwalne oraz liczne opracowania wykorzystane w niniejszej pracy zostały odnalezione w czasie kwerendy prowadzonej przez autorkę w archiwach i bibliotekach wileńskich, badania *Kwerenda wileńskich zasobów archiwalnych i bibliotecznych*, dotacja celowa przyznana przez MNiSW sfinansowane przez Wydział Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II, nr decyzji 1/WHiDK/SD/2017.

na temat tego typu umów zachowały się w większej ilości tylko z drugiej połowy XVII wieku, stąd też to one będą przedmiotem analizy w niniejszym tekście. Praca nie rości sobie praw do wyczerpania zagadnienia, a jedynie do zarysowania rozległego problemu naukowego, jakim był obrót towarami leśnymi w świetle zachowanych kontraktów.

W przebadanych przez autorkę archiwaliach zachowanych w Archiwum Akt Dawnych (AGAD) w Warszawie można zauważyć stały schemat konstrukcji kontraktów. Wszystkie zawierają opis areałów i położenia puszczy, na których terenie mają być podjęte trzebieże. Określano także przedział czasowy na wykonanie prac, który zazwyczaj zamykał się w jednym roku. W każdym dokumencie wyraźnie zaznaczano sposób zapłaty za pozyskane dobra leśne. Na ogół były one rozłożone na dwie raty, pierwsza na św. Jana (24 czerwca) lub św. Marcina (11 listopada), a drugą w okolicy początku Wielkiego Postu, który zazwyczaj wypada na przełomie lutego i marca⁸. W niektórych kontraktach drugą ratę należało zapłacić na święto Trzech Króli (6 stycznia)⁹.

Strona kontraktodawcy zawsze reprezentowana była przez króla, w którego dobrach podejmowana była wycinka. We wstępie dokumentu nadmieniane było imię i nazwisko kontraktobiorcy lub kontraktobiorców oraz ich pochodzenie. Najczęściej byli to kontrahenci z Gdańska¹⁰ oraz Królewca¹¹. Następnie przystępowano do szczegółowego wyliczenia przedmiotu umowy. Rozpoczynano od towarów najcenniejszych, od których należało odprowadzić stosowne podatki do skarbcza królewskiego. Do najważniejszych należały: popiół, potaż, smoła, cembrowiny, klepki, maszty, bale oraz tarcice¹². Dodatkowo kontrahent mógł uzyskiwać zezwolenie na korzystanie z łąk śródleśnych w celu pozyskania ściśle określonych ilości siana¹³. Obie strony ustalały ilość oraz gatunek drzew, jakie miały podlegać trzebieży przez stronę umowy i do jakiego typu produktu miały być docelowo wykorzystane. Najczęściej w umowie były wymieniane takie rodzaje drzew, jak: sosna, dąb, jodła, lipa¹⁴. Co więcej, w dokumencie zapisywano, czy ścięte pnie można wykorzystać z gałęziami lub bez¹⁵. Kooperant mógł dodatkowo pozyskać odpowiednią ilość drewna, które miało posłużyć do postawienia

8 *Kontrakt o leśnictwo sokolskie*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 365–366.

9 *Kontrakt na leśnictwo nowodworskie*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 51.

10 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 107 r.

11 *Kontrakt na puszcę grodzieńską*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 222.

12 *Ordynacja na towary leśne w puszczy grodzieńskiej*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 177–178.

13 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 2 v.

14 *Kontrakt na puszcę grodzieńską*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 222; *Ordynacja na towary leśne w puszczy Grodzieńskiej*, [w:] AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 177.

15 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 107 v.

zabudowań niezbędnych robotnikom na miejscu pracy¹⁶. W umowie, prawdopodobnie na podstawie poprzedniej inwentaryzacji puszczy¹⁷, starannie wyliczono budynki, jakie już istniały na zakontraktowanym terenie. Do takich należały „smelcugi”, czyli prymitywne urządzenia do wytwarzania smoły, oraz „popielarnie” służące do wypalania potażu¹⁸. Wymieniano również dymarki wraz z kuźnicami, jeśli na danym terenie występowały złoża rud darniowych¹⁹. Zaznaczano też, jaką ilość drewna można było ściąć na potrzeby konstrukcji tratw, służących do spławiania pozyskanych produktów, jeśli istniała taka możliwość²⁰.

Po tak rozbudowanym wstępie następowała druga część kontraktu zawierająca szereg obostrzeń, do których przestrzegania zobowiązywał się kontraktobiorca. Straż nad poprawnością wykonania prac i poszanowaniem zawartej umowy miał sprawować królewski łowczy oraz oddelegowani przez niego miejscowi leśnicy²¹. W tej części badanych kontraktów znajdują się także niezmiernie interesujące zapisy dotyczące traktowania przyrody na terenie puszczy, w której miano rozpocząć zakontraktowaną trzebież.

Do najczęściej powtarzających się zapisów należą te odnoszące się do oszczędzania przed zniszczeniem młodników cennych gatunków drzew, do których XVII-wieczni leśnicy zaliczali przede wszystkim dęby. W *Kontrakcie na puszcze grodzieńską* znajdujemy zapis: „Warując to żeby młodych dembów²², które dorastają nie pustoszyli y nie wycinali”²³. Strona kontraktodawcy, przykładała też wagę do należytego wykorzystania już ściętych drzew, pozostałych z poprzedniej wycinki: „Czego urodzony Łowczy WXLit. przestrzegać y z Skarbem Naszym około tego znosić się powinien, a że w tych puszczech ieszcze starego remanentu muszą się znajdować dęby, które żeby do ostatka nie pogniły tedy ich urodzony Contrahent do beczek starków y innego naczynia (Drzewa świeżego nie psując) zażyć pro eligentia et necestate może”²⁴.

W dokumentach zapisywano również, w jaki sposób oraz ile można było pozyskać zwierząt z zakontraktowanych terenów. W *Kontrakcie na towary z puszczy sokolskiej* zapisano: „(Robotnicy) Zwierza mniejszego, iako sarn, swoich dzikich

16 *Kontrakt na puszcze grodzieńską*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 222–223.

17 *Lustracja leśnictwa bielskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 64, s. 95–98.

18 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 2r.

19 *Kontrakt na leśnictwo nowodworskie*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 51.

20 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 2r.

21 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 107 r.

22 Transkrypcja rękopisów według instrukcji: K. LEPSZY, 1953, Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do połowy XIX w., Warszawa.

23 *Kontrakt na puszcze grodzieńską*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 225.

24 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 2r.

na swoją tylko potrzebę. Jelenia tylko jednego w rok także ptastwa. Wyjąwszy ostępy, w których żadne łowy y strzelanie, któreby zwierza wystraszały byźdź niemają. Ile potrzeba łowieniem w Gaynemi Stawami, wolnym w nich ryb łowieniem y spustami, tak jednak aby narybki dostateczne w nich zostawione były²⁵. W innym kontrakcie ustalono: „Naszemu Łowczemu Nadwornemu WXL zlecamy, aby przykazał serio strażnikom naszym pilnie przestrzeganie. Przestrzegamy zaś, aby się nie ważył Szlachetny Contrahent, zwierza tak małego, iak wielkiego strzelanie (...) także młodych cieląt (...) nie łapać ani sidlić, y wcale żadną strzelbą po puszczy umyślne na strzelanie y zabicie zwierza ieździć, na co pilnie oko Waszmość Łowczy nasz WXL Strażnikom mieć (ma) nakazane²⁶”.

Powyższy lakoniczny opis kontraktów na towary leśne z królewskich puszczy nasuwa badaczowi kilka pytań, na które warto poszukać odpowiedzi. Przede wszystkim, na jakie rynki trafiały tak duże ilości towarów leśnych z królewskich puszczy?

Bez wątpienia na rynku wewnętrznym nie było tak dużego zapotrzebowania, gdyż spory odsetek ówczesnych areałów leśnych Rzeczypospolitej Obojga Narodów był własnością szlachty i ta warstwa społeczna nie miała problemów z pozyskaniem towarów leśnych na własny użytek oraz sprzedażą nadwyżek na rynku lokalnym²⁷. Ponadto w dobrach szlacheckich oraz biskupich i zakonnych, które zasobne były w surowiec drzewny, przyuczano chłopów pańszczyźnianych do wykonywania specjalistycznych prac związanych z pozyskiwaniem smoły, węgla drzewnego czy potażu, który wykorzystywano głównie na potrzeby dworu, a ich nadmiar sprzedawano. Ślady tych działań, datowanych już na wczesne średniowiecze, zachowały się w archiwaliach oraz potwierdzone są badaniami archeologicznymi²⁸.

Dlatego też należy sądzić, że większość zakontraktowanych towarów leśnych z królewskich puszczy przeznaczona była na eksport. W wieku XVI, a szczególnie w następnym stuleciu głównymi odbiorcami polskiego drewna oraz towarów pochodzenia drzewnego, takich jak potaż, smoła czy dziegieć, były dwa państwa europejskie: Anglia oraz Zjednoczone Prowincje Holenderskie²⁹. Oba rozwinęły

25 *Kontrakt o leśnictwo sokolskie*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78, s. 365.

26 *Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego*, w: AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79, s. 107 r.

27 D. DE TENDRE, 2013, *Relacja historyczna o Polsce*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Wilanów, s. 238.

28 H. SAMSONOWICZ, 1954, *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV–XVI w.*, [w:] *Badania z dziejów rzemiosła i handlu w epoce feudalizmu*, red. M. Małowist, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 164–197.

29 A. BYWALEC, 2016, VOC, „Szkola Nawigatorów”, nr 13, s. 113–120. Co istotne dla dalszych wywodów, Holendrzy poszukiwali drewna konstrukcyjnego dla swoich statków na terenie Rosji.

swój handel zarówno bałtycki, jak i dalekomorski³⁰ po załamaniu się potęgi Hiszpanii i Portugalii w końcu wieku XVI. Ponadto przedsiębiorcza królowa Anglii Elżbieta I już w 1579 roku stworzyła Kompanię Wschodnią³¹, której celem był handel z państwami basenu Morza Bałtyckiego. Kupcy stowarzyszeni za cenę wysokiego wpisowego³² otrzymywali prawo do prowadzenia handlu na wschód od cieśniny Sund we wszystkich portach bałtyckich. Oprócz żywności, zboża oraz płótna lnianego i lin konopnych, niezmiernie ważnym przedmiotem handlu przedstawiciele Kompanii Wschodniej były rozliczne towary pochodzenia drzewnego. W opinii Anglików wyjątkową sławą cieszyło się drewno konstrukcyjne pochodzące z polskich puszczy³³, które świetnie nadawało się do budowy okrętów³⁴. Skala zakupu polskich towarów drzewnych bez wątpienia była bardzo duża, gdyż na budowę jednego tylko statku dalekomorskiego należało zużyć około 4 tysięcy dębów³⁵. W drugiej połowie XVII wieku dwoma głównymi polskimi portami, skąd Anglicy eksportowali największą ilość towarów leśnych z całego basenu Morza Bałtyckiego, były Gdańsk oraz Królewiec³⁶. Zgadza się to w pełni z danymi kontrahentów, którzy podali jako miejsce zamieszkania oba te portowe miasta. Co istotne, zarówno w Gdańsku, jak i w Królewcu, aby uzyskać koncesję na handel, należało mieć obywatelstwo danego miasta³⁷. Obstrzeżenie to skutkowało tym, że przedstawiciele Kompanii Wschodniej musieli korzystać z lokalnych pośredników w celu zdobycia lukratywnych kontraktów leśnych i bardzo dobrej jakości towar w stosunkowo niskiej cenie³⁸.

30 K.N. CHAUDHURI, 1965, *The English East India Company. The study of an early joint-stock company 1600–1640*, Routledge, London, s. 3–14.

31 H. ZINS, 1966, *Przywilej Elżbiety I z 1579 r. dla angielskiej Kompanii Wschodniej*, „Rocznik Elbląski”, nr 3.

32 H. ZINS, 1967, *Anglia a Bałtyk w drugiej połowie XVI wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków, s. 126–127.

33 B. KRYSZTOPA-CZUPRYŃSKA, 2006, *Warunki działalności kupców angielskich w Gdańsku, Elblągu i Królewcu w latach 1579–1673*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, s. 254.

34 T. ROE, 1875, *Letters relating to the mission Sir Thomas Roe to Gustavus Adolphus. 1629–30*, S.R. Gardiner, London, s. 2–3.

35 H. ZINS, 1967, *Znaczenie Strefy Bałtyckiej dla angielskiego budownictwa okrętowego w drugiej połowie XVI wieku*, „Rocznik Lubelski”, nr 10, s. 132.

36 A. GROTH, 2015, *Angielska Kompania Wschodnia w handlu bałtyckim*, „Studia Maritima”, nr XXVIII, s. 13.

37 B. KRYSZTOPA-CZUPRYŃSKA, 2006, *Warunki działalności kupców angielskich w Gdańsku, Elblągu i Królewcu w latach 1579–1673*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2, s. 250–252.

38 Opisy bogactw naturalnych znajdujących się w Rzeczypospolitej, w tym obfitości lasów, można znaleźć w: H. ZINS, 1974, *Polska w oczach Anglików XIV–XVI*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa, s. 222–223.

Kolejnym pytaniem, które może nasuwać się podczas śledzenia archiwalnych kontraktów na towary leśne, jest kwestia dotycząca zapisów, w których wyraźnie podane są informacje odnośnie do ochrony zasobów kontraktowanych puszczy. Tu można postawić kolejny znak zapytania, który zakończyłby pytanie brzmiące: Czy była to w Królestwie Polskim powszechna praktyka stosowana w XVII stuleciu na terenach leśnych?

Trudno opisać praktykę stosowaną we wszystkich lasach, jednak bez wątplenia należy pamiętać o tym, że wszystkie drzewostany w Rzeczypospolitej znajdowały się w prywatnym posiadaniu bądź szlachty (ewentualnie należały do majątków biskupich lub zakonnych), bądź miały status królewszczyzn. Pierwsza forma własności umożliwiała sprzedaż zarówno samego lasu, jak i wszystkich towarów z niego pozyskanych. Natomiast w przypadku królewszczyzn władca nie mógł ich sprzedać, a jedynie czerpać zyski w postaci czasowych dzierżaw lub zastawów³⁹.

Co do ochrony lasów w dobrach prywatnych nie mamy zbyt wielu informacji, które pochodzą z wieku XVI i XVII. Bez wątplenia pewne wskazówki na temat ogólnych zasad gospodarki leśnej w tamtym czasie mogą nam dostarczyć ówczesnie obowiązujące przepisy prawa. Największym i najstarszym zbiorem, w którym ujęto zapisy dotyczące prawa leśnego, znajdowały się w tak zwanych Statutach Wielkiego Księstwa Litewskiego, które ustanowiono w 1529 roku⁴⁰. W nich to znalazł się obszerny rozdział zatytułowany *O polowaniu*, w którym ustawodawca zapisał zasady ochrony niektórych gatunków zwierząt, takich jak żubr czy tur. Wyznaczał cenę za bezprawne zabicie zwierzyny płowej⁴¹ oraz nakazywał wypłacenie godziwej nawiązki za wycinkę drzew⁴² w nie swoim lesie. Bez wątplenia owe lakoniczne zapisy prawne nie wyczerpywały problemów leśnictwa, były to tylko ogólne ramy.

Mimo stosunkowo dużej ilości literatury fachowej przeznaczonej dla właścicieli ziemskich w XVII wieku w Rzeczypospolitej⁴³, nie ma w nich dokładnych wskazówek co do pielęgnacji drzewostanów ani ochrony zwierzyny. Zazwyczaj autorzy jedynie opisywali gatunki zwierząt, jakie można pozyskiwać z danego łowiska, i podawali sposoby skutecznego na nie polowania⁴⁴.

39 Pierwsze zapiski dotyczące regulacji dóbr królewskich miały miejsce już w 1504 roku, za panowania króla Aleksandra, za: *Volumina Legum*, 1859, t. I, Petersburg, § 298, s. 135–136.

40 Ł. BEDNARSKI, 2012, *Statuty wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, nr 3, s. 29–40.

41 T. CZACKI, 1861, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym*, t. II, Kraków, s. 293–294.

42 Tamże, s. 288–289.

43 U. ŚWIDERSKA-WŁODARCZYK, 2017, *Homo Nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa, s. 31–41.

44 Najobszerniejszy rozdział dotyczący lasów znajduje się w poradniku: J. HAUR, 1693, *Skład abo Skarbiec znakomity sekretow oekonomii ziemianskiej...*, Kraków, s. 288–314.

Tak więc z braku źródeł trudno wskazać konkretne dokumenty, które jednoznacznie wyznaczają kierunki ochrony zasobów leśnych królewskich. Być może rozwiązanie tego problemu należy upatrywać w trudnej sytuacji politycznej Królestwa Polskiego w drugiej połowie XVII wieku.

Dla wielu państw europejskich, na przykład Anglii czy Francji, był to okres wielkiej prosperity gospodarczej i związanej z nią ekspansji kolonialnej. Jednak Rzeczpospolita Obojga Narodów była w tym czasie szarpana niepokojami wewnętrznymi, takimi jak na przykład powstanie Chmielnickiego, czy atakowana z zewnątrz, można by tu przytoczyć potop szwedzki czy krwawe, wieloletnie wojny z Portą. Działania bojowe wymagały olbrzymiej ilości gotówki oraz zapasów żywności dla wojska. Z racji nieustannych problemów króla ze szlachtą i jej opieszałości z regulowaniem podatków, monarchowie często mieli pusty skarb. Ratunkiem były królewskie, które dzierżawione przynosiły regularne zyski. Przychody królewskie z litewskich leśnictw w latach 50. XVII wieku opiewały na sumę około 400 tysięcy złotych⁴⁵, przy blisko 980 tysiącach przychodów z terenów Korony⁴⁶. Była to suma niebagatelna i stanowiła poważną kwotę w polskim skarbcu. Jednakże, by systematycznie zawierać korzystne finansowo kontrakty na towary z puszc królewskich, należało o nie dbać i nie pozwalać, by jeden kooperant ogołocił las z najcenniejszych drzew bądź zwierzyny z danego terenu. Stąd, być może, tak liczne obostrzenia i zakazy ujęte w cytowanych kontraktach, które miały być gwarantem umiarkowanej eksploatacji danej puszczy, korzystnej dla danego kontrahenta oraz dla skarbu Królestwa Polskiego.

Przedstawiona charakterystyka badanych kontraktów na towary leśne w puszcach królewskich potwierdza, że dokumenty te stanowią cenne źródło wiedzy dotyczące historii leśnictwa w Rzeczpospolitej. Archiwalia przechowywane w Archiwum Akt Dawnych w Warszawie są dowodem na to, że nasi przodkowie potrafili racjonalnie gospodarować bogatymi zasobami leśnymi w drugiej połowie XVII wieku⁴⁷. Kontrakty na królewskie puszcze bez wątplenia były ważnym źródłem dochodów państwa, które wykorzystywało wzrastający popyt na towary leśne. Niemniej jednak pozyskiwano nie tylko drewno, ale również zupełnie zapomniane we współczesnej gospodarce leśnej produkty, takie jak potaż, smoła, węgiel drzewny czy dziegieć. Bez tych towarów niemożliwy byłby rozwój wielu gałęzi produkcji, które stały się podwalinami współczesnego przemysłu budowlanego, stocznioowego, metalurgicznego, chemicznego i wielu innych. Dopiero na przełomie XIX i XX wieku potaż i smoła zostały zastąpione przez produkty powstałe z destylacji ropy naftowej, co umożliwiło pewne zastopowanie eksploatacji zasobów leśnych w czasach nowożytnych. Natomiast rozwój górnictwa węgla kamiennego i brunatnego zmniejszył zapotrzebowanie na wypalanie węgla drzewnego.

45 R. RYBARSKI, 1939, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa, s. 493.

46 Tamże, s. 494–495.

47 S. STAROWOLSKI, 1976, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków, s. 60–61. 137.

Niemniej jednak dokumenty te zawierają dla współczesnych badaczy jeszcze inne, cenne informacje. Wskazują bowiem, że nasi przodkowie wbrew panującym stereotypom dbali o zasoby leśne i potrafili nimi świadomie zarządzać. Ochroną i dozorem otaczali zarówno drzewa, jak i zwierzynę zamieszkującą opisywane puszcze. Łowczy królewski, powołani przez niego miejscowi leśnicy mieli obowiązek pilnować przestrzegania zawartych umów z kontrahentami. Mieli oni kontrolować, czy robotnicy wycinają tylko te drzewa, o których mowa była w kontrakcie, oraz dbać, by już wcześniej powalone pnie nie niszczały, ale były odpowiednio wykorzystane. Strażnicy leśni mieli także pieczę nad zwierzyną zarówno drobną, jak i grubą. W kontraktach wyraźnie była mowa o tym, aby nie była ona odławiana ponad stan, jaki ustalono w umowie. Nie wolno było zabijać młodych sztuk, a robotnicy mieli zakaz zapuszczania się poza granice areálu, wyraźnie zaznaczonego w kontrakcie. Co ciekawe, w badanych dokumentach zwracano uwagę nawet na rozsądną gospodarkę rybacką, chroniąc narybki przed nadmiernym odłowem.

Bez wątplenia daleko było tym praktykom do dzisiejszych zasad, jakimi leśnicy oraz naukowcy kierują się, by chronić zasoby leśne w naszym kraju, jednak istotne jest, że w interesującym nas przedziale czasowym nie niszczone lasów, bezmyślnie je plądrując. Co więcej, starano się czynnie chronić różnorodność gatunków zarówno drzew, jak i ssaków oraz ryb.

Na koniec należy wyjaśnić, dlaczego w opisywanych kontraktach nie ma wzmianek o produktach bartnych. Taka sytuacja nie jest przypadkowa, gdyż bartnictwo w Królestwie Polskim miało swoje oddzielne prawo i sądownictwo⁴⁸. Dlatego produkty bartne były wyłączone z kontraktów na towary leśne i nie mogły być przedmiotem umów łączonych.

LITERATURA

Rękopisy

Kontrakt na leśnictwo nowodworskie, [w:] AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79.

Kontrakt na puszcę grodzieńską, [w:] AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78.

Kontrakt o towary leśne Wielkiego Księstwa Litewskiego, [w:] AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 79.

Kontrakt o leśnictwo sokolskie, [w:] AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78.

Ordynacja na towary leśne w puszczy grodzieńskiej, [w:] AGAD, Lustracje, dz. XVIII, 78.

48 B. KIELAK, 2004, *Historia bartnictwa na Mazowszu*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, nr 18, s. 14–25; J. LELEWEL, 1856, *Pszczoly i bartnictwo w Polsce*, Poznań, s. 8–20; A. WOJTCOWICZ, 1930, *Obelść, Obelnicy i prawo obelne*, Warszawa, s. 61–73.

Starodruki

- HAUR J., 1693, *Skład abo Skarbiec znakomity sekretow oekonomiey ziemianskiej...*, Kraków.
- Uniwersał poborowy na Seymie Walnym Koronnym Warszawskim, dnia 24 Grudnia w roku M.DC.VI uchwalony*, 1633, „Acta et decreta Commissionus SRM Poloniae et Sveciae”, Cracoviae.

Czasopisma

- BEDNARSKI Ł., 2012, *Statuty wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Przegląd Wschodnioeuropejski”, nr 3.
- BYWALEC A., 2016, VOC, „Szkoła Nawigatorów”, nr 13.
- GROTH A., 2015, *Angielska Kompania Wschodnia w handlu bałtyckim*, „Studia Maritima”, nr 28.
- KIELAK B., 2004, *Historia bartnictwa na Mazowszu*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego”, nr 18.
- KRYSZTOPA-CZUPRYŃSKA B., 2006, *Warunki działalności kupców angielskich w Gdańsku, Elblągu i Królewcu w latach 1579–1673*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, nr 2.
- SAMOJLIK T., 2016, *Rozkwit i upadek produkcji potażu w Puszczy Białowieskiej w XVII–XIX w.*, „Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego”, nr 64.
- ZINS H., 1966, *Przywilej Elżbiety I z 1579 r. dla angielskiej Kompanii Wschodniej*, „Rocznik Elbląski”, nr 3.
- ZINS H., 1967, *Znaczenie Strefy Bałtyckiej dla angielskiego budownictwa okrętowego w drugiej połowie XVI wieku*, „Rocznik Lubelski”, nr 10.

Druki ciągłe

- CHAUDHURI K.N., 1965, *The English East India Company. The study of an early joint-stock company 1600–1640*, Routledge, London.
- CZACKI T., 1861, *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym statucie dla Litwy, 1529 roku wydanym*, t. II, Kraków.
- LEPSZY K., 1953, *Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI w. do połowy XIX w.*, Warszawa.
- LELEWEL J., 1856, *Pszczoły i bartnictwo w Polsce*, Poznań.
- MĄCZAK A., 1972, *Między Gdańskiem a Sundem. Studia nad handlem Bałtyckim od połowy XVI do połowy XVII wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- STAROWOLSKI S., 1976, *Polska albo opisanie położenia Królestwa Polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- ŚWIDERSKA-WŁODARCZYK U., 2017, *Homo Nobilis. Wzorzec szlachcica w Rzeczypospolitej w XVI i XVII wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa.
- ROE T., 1875, *Letters relating to the mission Sir Thomas Roe to Gustavus Adolphus. 1629–30*, S.R. Gardiner, London.
- RYBARIKI R., 1939, *Skarb i pieniądz za Jana Kazimierza, Michała Korybuta i Jana III*, Wyd. Towarzystwo Naukowe Warszawskie, Warszawa.

- SAMSONOWICZ H., 1954, *Rzemiosło wiejskie w Polsce XIV–XVI w.*, [w:] *Badania z dziejów rzemiosła i handlu w epoce feudalizmu*, red. M. Małowist, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- DE TENDRE G., 2013, *Relacja historyczna o Polsce*, Muzeum Pałac w Wilanowie, Wilanów. *Volumina Legum*, 1859, t. I, Petersburg.
- WOJTOWICZ A., 1930, *Obelść, Obelnicy i prawo obelne*, Warszawa.
- ZINS H., 1967, *Anglia a Bałtyk w drugiej połowie XVI wieku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- ZINS H., 1974, *Polska w oczach Anglików XIV–XVI*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

KONTRAKTY NA TOWARY LEŚNE W RZECZPOSPOLITEJ W DRUGIEJ POŁOWIE XVII WIEKU

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest przedstawienie zagadnień, jakie znajdowały się w kontraktach leśnych na puszcze litewskie wchodzące w skład królewskich, datowanych na drugą połowę XVII wieku. Dokumenty źródłowe, przechowywane w zbiorach Archiwum Akt Dawnych w Warszawie, zawierają szereg informacji dotyczących towarów, jakie były pozyskiwane z zakontraktowanych lasów.

Zamieszczono w nich również szczegółowe ustalenia stron na temat ochrony zakontraktowanych zasobów leśnych. Autorka nie pominęła w treści artykułu opisu zagadnień politycznych i ekonomicznych, które stały się tłem dla badanych dokumentów.

Słowa kluczowe: kontrakty leśne, historia Polski, XVII wiek, towary leśne, dzieje ochrony przyrody, bioróżnorodność

TIMBER CONTRACTS FOR WOODS IN POLAND DURING SECOND PART OF 17TH CENTURY

Summary

The aim of the article is the presentation of problems that contained timber contracts for woods belonging to the royal family dating back to the second half of the 17th century. A collection of source documents, contained in the Central Archives of Historical Records in Warsaw, contains a number of information on goods that were obtained from contracted forests. Their content also includes valuable records in the form of detailed arrangements of the parties regarding the protection of contracted forest resources. The author did not omit in the text of the description of the political and economic issues that became the background for the examined documents.

Keywords: forest contacts, Polish history, XVII century, timber goods, history of nature conservation, biodiversity